

СТАНДАРТИ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА У РИМСЬКОМУ СТАТУТІ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ

Петро Маланчук,

*канд. юрид. наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
ДВНЗ «Українська академія банківської справи
Національного банку України»,
м. Суми*

Стаття присвячена дослідженню закладених у Римському статуті Міжнародного кримінального суду стандартів кримінального процесу.

Ключові слова: Римський статут Міжнародного кримінального суду, міжнародні стандарти кримінального процесу, захист прав людини в кримінальному судочинстві.

Завдання реформування кримінально-процесуального законодавства є надзвичайно актуальними в сучасних умовах. Прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу (далі – КПК) України з необхідністю вимагає врахування в його нормах міжнародних стандартів захисту прав людини у кримінальному судочинстві. Одним із найважливіших документів у цій сфері є Римський статут Міжнародного кримінального суду (далі – Статут), прийнятий 17.07.1998 р. на Дипломатичній конференції уповноважених представників під егідою ООН і набрав чинності 01.07.2002 р. Як зазначає С. Ягофаров, на відміну від інших міжнародних стандартів кримінального процесу, що містять переважно статичні положення, вимоги належної поведінки, Статут дає можливість дослідити комплексний процесуальний механізм реалізації прав людини, запропонований на міжнародному рівні. Виходячи із змісту його преамбули, яка вказує на підтвердження цілей і принципів Статуту ООН, а також декларує рішучі наміри створення міцних гарантій забезпечення здійснення міжнародного правосуддя та поваги до нього, цей документ є втіленням широкого комплексу міжнародних стандартів прав людини у галузі кримінального судочинства [1, с. 40].

Незважаючи на достатньо тривалий період існування Статуту, його положення розглядалися переважно в рамках публікацій із міжнародного (М. Буроменський, Н. Дрьоміна, А. Маєвська, В. Пилипенко) та кримінального (А. Каюмова, С. Кучевська) права. Вітчизняною ж кримінально-процесуальною наукою стандарти судочинства, закладені в Статуті, практично не вивчалися. Така ситуація зумовлена, зокрема, й тим, що, підписавши Статут 20.01.2000 р., Україна до сьогодні його не ратифікувала. На заваді ратифікації стала по-

зиція Конституційного Суду України у справі № 1-35/2001 за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут). У своєму висновку від 11.07.2001 р. Конституційний Суд України визнав Статут таким, що не відповідає Конституції України, в частині, яка стосується положень абзацу 10 преамбули та ст. 1, за якими «Міжнародний кримінальний суд ... доповнює національні органи кримінальної юстиції». Разом із тим серед вітчизняних науковців поширена думка про те, що Римський Статут не входить у суперечність із нормами Конституції України, оскільки Міжнародний кримінальний суд існує паралельно з національною судовою системою і поширює свою юрисдикцію лише на міжнародні злочини, що посягають на міжнародний правопорядок [2, с. 6]. Однак, навіть не будучи обов'язковим для нашої держави, Статут має велике значення як визнаний світовою спільнотою стандарт кримінального судочинства, який може та повинен бути взятий до уваги при реформуванні кримінально-процесуального законодавства України.

Метою цієї статті є дослідження закладеної в Статуті моделі кримінального процесу й аналіз перспектив використання її позитивних елементів у вітчизняному законодавстві в умовах реформування кримінального судочинства.

Передбачена Статутом процедура судочинства ґрунтується на принципах справедливості судового розгляду, змагальності, рівності сторін, незалежності та неупередженості суддів, безпосередньої оцінки доказів, га-

рантованості процесуальних прав. У ній використані як континентальні, так і англо-американські засади кримінального судочинства. Відповідно до ст. 15 Статуту прокурор може порушувати розслідування *proprio motu*, тобто за власною ініціативою, на основі інформації про злочини, що підпадають під юрисдикцію суду. Щоб оцінити достатність підстав для порушення справи, прокурор може звертатися із запитом до держав, органів ООН, інших урядових чи неурядових організацій, отримувати інформацію з інших гідних джерел. Право прокурора на порушення справи не є абсолютним і не залежить винятково від його волі, адже для того, щоб рішення набуло юридичної сили потрібна згода Палати попереднього провадження – органу, що входить до структури Суду та створений для забезпечення функцій судового контролю під час досудового провадження. До Палати з поданнями можуть також звертатися потерпілі від злочинів. Якщо Палата після вивчення матеріалів встановить наявність необхідних підстав, вона дає санкцію на порушення розслідування. Відмова надати санкцію не виключає можливості повторного звернення прокурора на основі нових фактів чи свідчень, що мають значення для справи. Якщо прокурор дійде висновку про неодоливість порушення справи, Палата може переглянути його рішення за власною ініціативою. На нашу думку, у такий спосіб створено достатньо ефективний механізм захисту прав людини на початковому етапі кримінального переслідування, що дає можливість уникнути необґрунтованого обвинувачення, врахувати інтереси потерпілих у разі виникнення конфлікту інтересів жертв злочину та правосуддя [1, с. 44]. Значені позитивні моменти можуть бути враховані й у вітчизняному законодавстві, адже участь судової інстанції у прийнятті рішення про початок досудового розслідування є дієвим механізмом забезпечення неупередженості та гарантування прав особи.

Стаття 19 Статуту закріплює право на оскарження, яке передбачає можливість принесення протесту як щодо юрисдикції Суду, так і щодо прийнятності справи до його провадження. Такі протести можуть приноситися обвинуваченим або особою, стосовно якої видано ордер на арешт чи наказ про явку до суду; державою, яка володіє юрисдикцією щодо справи на тій підставі, що вона веде або вже провела розслідування. Потерпілим надано право подавати свої зауваження із зазначених питань.

Уявлення про сутність і зміст досудового провадження можна отримати, проаналізувавши права й обов'язки прокурора. Відповідно до ст. 54 Статуту прокурор для вста-

новлення істини провадить розслідування, щоб охопити всі факти та докази стосовно оцінки діяння, однаковою мірою розслідуючи обставини, що свідчать як про винуватість, так і про невинуватість особи; вживає заходів щодо ефективного розслідування злочинів, які підпадають під юрисдикцію Суду, забезпечуючи при цьому інтереси та враховуючи особисті обставини потерпілих і свідків, зокрема вік, гендерний фактор, стан здоров'я тощо, та права інших осіб відповідно до вимог Статуту. Таким чином, у Статуті вдало поєднуються позитивні ознаки змагального та розшукового типів кримінального процесу, в якому сторони обвинувачення і захисту рівноправні, проте на сторону обвинувачення покладається представлення інтересів публічної влади, охорони прав і свобод особи, встановлення об'єктивної істини у справі.

Вся діяльність прокурора перебуває під контролем Суду і будь-які його дії, пов'язані з обмеженням інтересів осіб під час розслідування, у тому числі й пред'явлення обвинувачення, вимагають дозволу Палати попереднього провадження. Крім того, Палаті надана можливість допомагати заінтересованій стороні у підготовці її захисту, вживати заходи щодо забезпечення недоторканності приватного життя. Лише цей орган може видати за ініціативою прокурора ордер на арешт чи наказ про явку. У випадку арешту особи Палата забезпечує розумність строків тримання під вартою. У разі невинуватого затримки розгляду з боку прокурора Суд вирішує питання про звільнення особи з-під варти з певними умовами чи без таких умов

Стаття 55 Статуту передбачає права осіб під час розслідування. Так, особу не можна примушувати свідчити проти себе або визнавати свою винуватість, піддавати примусу, тиску або погрозам у будь-якій формі, катуванню чи іншим жорстоким, нелюдським чи таким, що принижують гідність, видам поведіння або покарання. Якщо допит провадиться на мові, якою особа не розмовляє чи яку не розуміє повною мірою, вона має право на безоплатній основі користуватися допомогою кваліфікованого перекладача та такими перекладами, які необхідні для додержання вимог справедливості. Особа не повинна піддаватися довільному арешту або затриманню, а також позбавленню волі, інакше, ніж на підставах і відповідно до процедур, передбачених Статутом.

У випадках, коли є підстави вважати, що особа вчинила злочин, який підпадає під юрисдикцію Суду, і має бути допитана, їй також надається комплекс прав, про які вона має бути поінформована до початку допиту. До них належить право бути повідомленою перед допитом про те, що є підстави вважати, що нею вчинено злочин, який підпадає під

юрисдикцію Суду; зберігати мовчання, при цьому таке мовчання не повинно враховуватися при визначенні винуватості чи невинуватості; користуватися правовою допомогою за власним вибором або, якщо особа не користується правовою допомогою за вибором, отримувати призначену правову допомогу в будь-якому випадку, якщо цього вимагають інтереси правосуддя; бути допитаною у присутності адвоката, якщо особа за власним бажанням не відмовилася від свого права на послуги адвоката.

Оскільки положення Статуту щодо прав підозрюваного мають безпосередньо застосовуватися державами-учасницями, які ведуть допити підозрюваних, ці положення з необхідністю вплинуть на внутрішнє законодавство та практику [3]. Ми вважаємо, що вони мають бути враховані й у вітчизняному законодавстві з метою оптимізації правового становища підозрюваного.

Окремо в Статуті регулюються права обвинуваченого (ст. 67), серед яких заслуговує на увагу право на публічне, неупереджене, справедливе слухання; на невідкладне та справедливе повідомлення на зрозумілій мові про характер, підстави і зміст пред'явленого обвинувачення; право бути підданим суду без невинуватих затримок; мати достатній час і можливості для підготовки свого захисту, вільно та конфіденційно зноситися із своїм захисником; викликати та допитувати свідків, висувати аргументи, подавати докази на свою користь, без прийняття присяги виступати з усними та письмовими заявами на свій захист; бути вільним від тягаря доказування чи обов'язку спростування.

У свою чергу, прокурор так швидко, як це можливо, подає стороні захисту докази, що є в його розпорядженні і, на його думку, свідчать чи мають свідчити про невинуватість обвинуваченого, про наявність обставин, які пом'якшують вину або здатні вплинути на достовірність доказів обвинувачення.

Процедура затвердження обвинуваченого передбачає слухання у Палаті попереднього провадження за участю прокурора, обвинуваченого та його захисника. Палата за власною ініціативою чи на прохання прокурора може провести слухання за відсутності обвинуваченого у разі, якщо обвинувачений відмовився від свого права бути присутнім у судовому засіданні, або якщо особа переховується і, незважаючи на всі розумні заходи, немає можливості встановити її місцезнаходження.

У розумні строки до початку слухання обвинувачений отримує копію документа про обвинувачення, на підставі якого прокурор має намір притягти його до суду, й інформується про те, які докази обвинувачення будуть використані під час слухання.

До початку слухання прокурор може продовжити розслідування, змінити чи зняти обвинувачення, про що обвинувачений також має бути повідомлений. Під час слухання прокурор підтримує кожен пункт обвинувачення доказами, достатніми для встановлення істотних підстав вважати, що особа вчинила злочин, у якому обвинувачується. На стадії затвердження обвинувачення прокурор може обмежуватися документальними доказами чи резюме доказів і не викликати свідків, які свідчитимуть у Суді. Обвинувачений має право подавати заперечення, докази й оспорювати докази прокурора.

Палата попереднього провадження на цій стадії може: затвердити обвинувачення за наявності достатніх доказів і передати особу Судовій палаті для проведення судового розгляду; не затвердити обвинувачення; відкласти слухання та запропонувати прокурору розглянути можливість подання додаткових доказів, проведення подальшого розслідування або ж зміни обвинувачення.

З огляду на справедливість судового розгляду мабуть найважливішим є положення ст. 64 Статуту, відповідно до якої Судова палата забезпечує, щоб розгляд був справедливим і швидким, проводився при суворому додержанні прав обвинуваченого з належним урахуванням необхідності захисту потерпілих і свідків. У цій та інших нормах Статуту відображено фундаментальний принцип, відповідно до якого заходи для захисту безпеки, фізичного та психічного благополуччя, гідності, недоторканності особистого життя потерпілих і свідків не повинні завдавати шкоди правам обвинуваченого чи бути несумісними з ними, а також перешкоджати справедливому і неупередженому судовому розгляду.

Серед важливих особливостей регламентації процесу в Статуті дослідники відзначають найбільш повне втілення у життя принципу безпосереднього дослідження доказів, основою якого є постулат про те, що лише докази, розглянуті в судовому провадженні, можуть лягти в основу вирішення справи [1, с. 56]. Відповідно до положень Статуту будь-яка інформація, отримана сторонами, визнається доказом лише в судовому засіданні, а матеріали, зібрані прокурором і не підтверджені безпосередньо в суді шляхом вивчення їх першоджерела, доказової сили мати не можуть. В окремих випадках, коли існує можливість втрати доказів, передбачаються заходи щодо їх забезпечення на підставі дозволу Палати попереднього провадження. При цьому в закріпленні доказів, крім прокурора, мають брати участь також адвокат і (або) суддя Палати попереднього провадження. Допустимість зібраних у такий спосіб доказів,

їх доказова цінність визначаються під час судового розгляду.

У статті 65 Статуту окремо визначена процедура, що діє в разі визнання підсудним своєї вини. При цьому Судова палата має визначити, чи усвідомлює він характер обвинувачення та наслідки визнання себе винним, чи є таке зізнання добровільним і зробленим після достатніх консультацій із захисником, чи підтверджується обставинами справи. Якщо всі названі умови додержані, Судова палата розглядає визнання вини нарівні з іншими доказами, необхідними для доведення вчинення злочину. В іншому випадку вважається, що визнання вини не було і судовий розгляд продовжується відповідно до звичайної процедури.

Статут допускає можливість узгоджувальних процедур між захистом і обвинуваченням, однак для Суду такі погодження обов'язкової сили не мають. Як зазначено у ч. 5 ст. 65 Статуту, будь-яке обговорення прокурором і захистом питання зміни обвинувачення, визнання вини чи покарання, яке має бути призначеним, не є обов'язковим для Суду.

Заслуговує на увагу й є корисною для вітчизняної правової системи ідея створення відповідно до ч. 6 ст. 43 Статуту Групи з надання допомоги потерпілим і свідкам. Ця Група забезпечує консультації з Канцелярією прокурора, засоби захисту та процедури безпеки, консультаційну й іншу допомогу свідкам, потерпілим, які з'являються до Суду, іншим особам, яким загрожує небезпека у результаті показань, наданих такими свідками. Для захисту свідків і потерпілих Суд може провести певну частину слухання *in camera*, тобто у закритому режимі, дозволити надавати докази за допомогою електронних чи інших спеціальних засобів, вжити заходів щодо конфіденційності, зокрема вилучи-

ти з відкритих протоколів імена свідків чи потерпілих, а також іншу інформацію, що може слугувати встановленню їх особи тощо.

Висновки

Положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду містять стандарти кримінального судочинства, які можуть і повинні бути використані при реформуванні кримінально-процесуального законодавства України. Зокрема, значний інтерес представляє запропонована у Статуті модель судового контролю за досудовим розслідуванням, надання судовими органами згоди на порушення кримінальної справи, затвердження обвинувачення. Слід позитивно оцінити ідею створення з цією метою спеціалізованого судового органу – Палати попереднього провадження, якій, крім іншого, надана можливість допомагати заінтересованій стороні у підготовці її захисту, вживати заходи щодо забезпечення недоторканності приватного життя. Крім того, заслуговують на увагу передбачені в Статуті механізми захисту потерпілих, свідків, інших осіб, права й інтереси яких можуть постраждати у зв'язку з судочинством.

Література

1. Ягофаров С. М. Международные стандарты по правам человека и российское уголовное судопроизводство / Под ред. А. П. Гуськовой. – Оренбург, 2006. – 91 с.
2. Пилипенко В. П. Міжнародний кримінальний суд за Римським Договором 1998 року: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2005. – 19 с.
3. Холт К. К. Право на справедливое судебное разбирательство в Статуте МУС [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.hrights.ru/text/inter/b2/Chapter7.htm>.

The article deals with embodied in the Rome Statute of the International Criminal Court standards of criminal procedure.

Статья посвящена исследованию установленных в Римском статуте Международного уголовного суда стандартов уголовного процесса.

Маланчук, П.М. Стандарти кримінального судочинства у римському статуті міжнародного кримінального суду [Текст] / Маланчук П.М. // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 8. – С. 172–175.